

2-TOM, 2-SON

**GIPO TAKTIK QURILMALAR DERIVATSIYASI VA ULARNING
MONOPROPOZITIV STRUKTURALARI**

Kurbanova Raxima Abdullayevna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti Tillar kafedrası o'qıtuvchısı

Annotatsiya. Gipotaktik qurilmalarning sintaktikasi va semantikasi parataktik qurilmalardan farqlangani bois ham gipotaktik qurilmaning predikativlik belgisi parataktik qurilmalarning predikativlik belgilaridan tubdan farqlanadi. Buning asosiy boisi murakkab sintaktik qurilmaning mazkur turida komponentlarning o'zaro bog'lanishi tobelik munosabatini taqozo etishidadir.

Kalit so'zlar: gap, jumla, propozitsiya, prisuppozitsiya, so'z, til, nutq, til va nutq birliklari, tema-rema, struktur, semantik va pragmatik faktorlar.

**ВЫВОД ГИПОТАКТИЧЕСКИХ УСТРОЙСТВ И ИХ МОНО
ПРОПОЗИЦИОНАЛЬНЫХ СТРУКТУР**

Курбанова Рахима Абдуллаевна

Преподаватель кафедры языков Самаркандского государственного медицинского университета

Аннотация. Поскольку синтаксис и семантика гипотактических устройств отличаются от паратактических устройств, предикативный знак гипотактического устройства принципиально отличается от предикативных знаков паратактических устройств. Основная причина этого состоит в том, что взаимосвязь компонентов в этом типе сложного синтаксического аппарата требует отношения зависимости.

Ключевые слова: предложение, предложение, суждение, пресуппозиция, слово, язык, речь, языковые и речевые единицы, тема-rema, структурные, семантические и прагматические факторы.

**DERIVATION OF HYPOTACTIC DEVICES AND THEIR
MONOPROPOSITIONAL STRUCTURES**

Kurbanova Rakhima Abdullayevna

Teacher of the Department Languages of Samarkand State Medical University

Abstract. Since the syntax and semantics of hypotactic devices are different from paratactic devices, the predicative sign of hypotactic device is fundamentally different from

2-TOM, 2-SON

the predicative signs of paratactic devices. The main reason for this is that the interconnection of components in this type of complex syntactic device requires a relationship of dependence.

Key words: clause, sentence, proposition, presupposition, word, language, speech, language and speech units, theme-rhema, structural, semantic and pragmatic factors.

Gipotaktik qurilmalar, shubhasiz, polipredikativ sintaktik qurilmalarni taqozo etadi¹. Biroq mazkur polipredikativlik komponentlarining mavqei teng emas. Chunki, gipotaktik qurilma tarkibiy qismlaridan birida, ya'ni hokim operandda asosiy predikativ markaz shakllansa, ikkinchisida (tobe gapda) ikkinchi darajali predikativ markaz vujudga keladi:

1. *Kim eng qattiq baqirsa, o'sha qahramon sanalar ekan* (O'.Hoshimov. Qizil qarg'a).

2. *Onasi bir qo'lida choynak, bir qo'lida qand ko'tarib kirganida, Marat ikki bobni bitirgan edi* (O'.Hoshimov. Uzun kechalar).

Shuni alohida ta'kidlash joizki, voqelikka munosabat bildirishda so'zlovchining o'ziga xos o'rni bo'ladi. Derivatsion jarayonda shakllanuvchi gaplar va ularning turlari so'zlovchi tomonidan tanlanadi va voqelikka munosabat bildiruvchi omillarga aylanadi. Masalan, keltirilgan misollarning birinchisida so'zlovchining asosiy maqsadi kimning qahramon bo'lishini ko'rsatishdan iborat ekanligi shubhasizdir. Ammo buni yanada aniqroq ko'rsatish uchun so'zlovchi qo'shimcha tarzda ikkinchi jumladan ham foydalangan (eng qattiq baqirsa). Agar nutq muhitining talabiga ko'ra so'zlovchi quyidagi sintaktik qurilmadan foydalanganda edi, u holda monopredikativli sodda gap shakllangan bo'lardi: eng qattiq baqirgan qahramon sanaladi.

Berilgan misollarning ikkinchisida ham shunga o'xshash vaziyat kuzatiladi. Bunda xabar ifodasining markazida *Maratning ikki bobni bitirgani* tavsifi o'rin olgan, ikkinchi xabar, ya'ni *Onasining bir qo'lida choynak, bir qo'lida qand ko'tarib kirishi* ikkinchi darajali mavqega egadir. Mazkur gapdan so'zlovchi hokim operandda berilayotgan xabarning bajarilishi vaqtini ko'rsatish uchun foydalangan.

Ana shunga asoslangan holda, gipotaktik qurilmalarda asosiy predikativ markaz hokim operandda mavjud bo'ladi, degan xulosaga kelish mumkin.

Biroq, ba'zi tilshunoslik adabiyotlarida gipotaktik qurilma tarkibiy qismlarining har biri mazmunan nisbiy mustaqil, degan fikr ham uchraydi². Bizningcha, nisbiy mustaqillik

¹ *Predikativlik haqida qarang:: Романова Н.П. О понятии "Сложное предложение" // Починение в полипредикативных конструкциях. –Новосибирск, 1980. – С. 4-10.*

² *Qarang:: Ўзбек тили грамматикаси. II. -Тошкент, 1976. –Б3.56.*

2-TOM, 2-SON

bog'lovchili va bog'lovchisiz qo'shma gap tarkibiy qismlari uchun xarakterlidir. gipotaktik qurilmaning faqat hokim operandi nisbiy mustaqil bo'lishi mumkin. Yuqorida ko'rib o'tilgan misollardagi natija tobe operandning mazmunan tugaldekk ko'rinishi uning mustaqilligini anglatmaydi. Chunki, mazmuni va sintaktik shakli qanday bo'lishidan qat'iy nazar, tobe operand hokim operandga tobe bo'ladi, uning predikativ salmog'ini oshirish uchun xizmat qiladi. G'.Abdurahmonovning ergashgan qo'shma gap haqidagi qarashlaridan kelib chiqilganida tobe operand, odatda, hokim operandni izohlash vazifasida keladigan izohlash orqali mazmunan hokim operandga tobe bo'lgan gipotaktik qurilmaning qismidir³.

Tobe operandning voqelikka munosabat bildirishi, ya'ni predikativ ma'nosi ham hokim operandda ifodalanadigan asosiy predikativlik uchun xizmat qiladi. Buning tub mohiyatini bosh va tobe operandlarning propozitsional salmoqlari teng emasligida ko'ramiz. N.Mahmudov va A.Nurmonovlarning bu borada qayd etgan fikrlariga e'tibor qilinsa, yaxlit sintaktik o'rinlar tizimi sifatida gipotaktik qurilmalar sodda gaplardan deyarli farq qilmaydi. Gipotaktik qurilmalarda gapning grammatik "sinchi" asosini bevosita hokim operand tashkil qiladi. Tobe operand esa u yoki bu tarzda ana shu hokim operand tarkibiga muayyan bir bo'lak sifatida kiradi⁴. Biz bu fikrni derivatsion aspektda tatbiq etar ekanmiz, ilmiy jihatdan asosli ekanini alohida qayd etamiz.

Y.I.Shutova qo'shma gap haqida mulohaza bildirganida, gipotaktik qurilmalarni polipredikativ qurilmalar jumlasiga kiritish izohtalab ekanligini, polipredikativlik belgisi, asosan, bog'langan qo'shma gaplarda voqe bo'lishini ta'kidlaydi. Shuning uchun, gipotaktik qurilmalarni ikki predikativ munosabatning oddiy yig'indisi emas, balki voqelikka munosabat faqat hokim operand orqali bildiriladigan, tobe operand orqali esa hokim operandga munosabat bildiriladigan sintaktik qurilma deb tushunadi. Bunda hokim operand ham, tobe operand ham o'zining ohang butunligiga va shakliy tugalligiga ega bo'lgan predikativ sintagma tarzida izohlanadi⁵.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi (Sintaksis). - Toshkent: «O'qituvchi» 1995, (- B.5-6) 195 b. 9 Mahmudov N., Nurmonov A. Uzbek tilining nazariy grammatikasi (Sintaksis). - Toshkent: «Ukituvchi» 1995, (- B.5-6) 195 b.)
2. Moskal'skaya O.I. Problemy sistemnogo opisaniya sintaksisa. -M., 1974, -S. 9-19; 2-e izdanie. -M., 1981, -S. 9-18; (Moskalskaya O.I. Problemi sistemnogo opisaniya sintaksisa. -M., 1974, -S. 9-19; 2-e izdanie. -M., 1981, -S. 9-18)

³ Абдурахмонов Ф. Ко'rsatilgan grammatika, 185-bet.

⁴ Bu haqda qarang: Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. -Ташкент, 1995, -Б.170.

⁵ Qarang:: Шутова Е.И. Вопросы теории синтаксиса. - М.: 1984. -С. 54-55..

2-TOM, 2-SON

3. Nurmonov A., Mahmudov N., Axmedov A., Solixoj'jaeva S. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. O'z FA «Fan» nashriyoti, 1992, -B.28 (Nurmonov A., Mahmudov N., Axmedov A., Solixuj'jaeva S. Uzbek tilining mazmuniy sintaksisi. Uz FA «Fan» nashriyoti, 1992, -B.28)

4. Paducheva, Ye. V. Semanticheskie issledovaniya: semantika vremeni i vida v russkom yazыke; semantika narrativa / Ye. V. Paducheva. – Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kul'tury», 1996. –465 s. (Paducheva, E. V. Semanticheskie issledovaniya: semantika vremeni i vida v russkom yazыke; semantika narrativa / E. V. Paducheva. – Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kul'turi», 1996. –465 s.)

5. Prokopovich N.N. Voprosы sintaksisa russkogo yazыka.–M.: Vysshaya shkola, 1974, 350 s. (Prokopovich N.N. Voprosi sintaksisa russkogo yazыka.–M.: Visshaya shkola, 1974, 350 s.)

6. Abdullaevna, K. R. (2022, August). General interpretation of the predicity event: Kurbonova Rakhima Abdullaevna, Samarkand State Medical Institute, Department of Languages, Trainee teacher, e-mail: kurbonovarahimal@ gmail. com. In *Научно-практическая конференция*.

7. Abdullaevna, K. R. trainee teacher, department of languages medicine and education faculty, Samarkand State Medical Institute. *SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY*, 125.

8. Abdullaevna, K. R. (2022). SOME CONSIDERATIONS ABOUT PREDICATIVENESS AND ITS EXPRESSION. *Thematics Journal of Education*, 7(5).

9. Abdullaevna, K. R. (2022). Propositional Structure And Syntactic Devices Of Speech Derivation. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(2), 764-766.

10. Курбонова, Р. А. (2022). Предикативлик ва унинг ифодаси хусусида айрим мулохазалар. *Science and Education*, 3(11), 1376-1379.

11. Abdullaevna, K. R. GENERAL INTERPRETATION OF THE PREDICITY EVENT. In Конференция состоялась 5 марта 2022 года на базе Ташкентского государственного стоматологического института по адресу: Республика Узбекистан, 100047, г. Ташкент, ул. Махтумкули, 103. Цель конференции—знакомство и обмен опытом в обучении и в работе с цифровыми данными, технологиями их применения в гуманитарных (p. 274).

12. Abdullaevna, K. R. (2023). SENTENCE AND ITS SYNTACTIC STRUCTURE. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(12), 266-268.

